

УДК 32:314/316

DOI:

Суший Олена Володимирівна

доктор наук з державного управління, доцент,
завідувач лабораторії методології психосоціальних
і політико-психологічних досліджень,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-4364-7571
a_s_y2000@ukr.net

НАЦІЄТВОРЧИЙ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФОРМ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ: НОТАТКИ НА ПОЛЯХ ЗАВЕРШЕНОЇ ТЕМИ¹

У статті висвітлено зміст та основні результати наукового дослідження за темою «Націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення» (ДР №0117U000193)», яке виконувалось у лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України у 2017–2019 рр. Здійснено огляд індивідуальних напрямів досліджень членів наукового колективу та рукописів наукових праць, підготовлених по завершенні роботи: показано, що мозаїчна композиція наукового дослідження не тільки презентує нові аспекти осмислення історичних, психічних, соціальних та інших явищ, породжених людською життєдіяльністю, а й задає нові перспективи бачення їх націєтворчого та конфліктологічного потенціалу як форм соціально-психологічного мислення. Із цих теоретичних і методологічних позицій пропонується оцінювати значущість отриманих результатів для практики націєтворення. Серед найбільш вагомих здобутків слід відзначити, що колективом виконавців уперше обґрунтовано концептуальні засади соціальної психології націєтворення як наукового напрямку соціально-психологічної науки, що розкривають націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення. Запропоновано концепцію формування і функціонування соціальних норм як форм соціально-психологічного мислення. Розроблено низку концептуальних моделей: структурно-функціональну модель процесу націєтворення, що включає уявлення про систему соціально-психологічних механізмів її функціонування; модель соціально-психологічного аналізу феномену націєтворення у взаємозв'язку чотирьох поняттєвих конструктів (громадянин, етнос, держава, громадянське суспільство); структурно-функціональну модель націєтворчого та конфліктологічного потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності; соціально-психологічну модель конфліктної взаємодії воєнного, поствоєнного і цивільного мислення в умовах гібридної війни; багатофакторну модель соціальної кризи, що пояснює діалектику консолідаційності та конфронтаційності в українському націєтворенні. Сформульовано низку теоретичних положень щодо: суб'єктно-вчинкового підходу до процесу націєтворення; зв'язку феноменів агресивності людини і національної ідентичності; концептуальних рамок соціально-психологічного аналізу феномену національної ідентичності, закономірностей її існування та розвитку в умовах невизначеності. Обґрунтовано концептуальні засади вивчення націєтворчого потенціалу вітчизняної соціально-психологічної думки (2-га половина XIX – початок XX ст.).

Ключові слова: націєтворення; соціальна психологія націєтворення; соціально-психологічне мислення; форми соціально-психологічного мислення.

¹ Статтю підготовлено на основі результатів наукової роботи за темою «Націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення» ДР №0117U000193, що виконувалася в лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України у 2017–2019 рр. Виконавці: чл.-кор. НАПН України, д.-р психол. наук., проф. В. Татенко; чл.-кор. НАПН України, д.-р філос. наук, проф. П. Гнатенко; д.-р держ. упр., доц. О. Суший; д.-р психол. наук О. Яремчук; канд. психол. наук, с.н.с. В. Жовтянська; канд. психол. наук, н.с. Ю. Кальницька; м.н.с. О. Кухарук; м.н.с. І. Ревера.

Olena V. Sushyi

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor,
Head of the Laboratory of Methodology of Psychosocial and Politico-Psychological Researches,
Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-4364-7571

a_s_y2000@ukr.net

POTENTIAL OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL THINKING FORMS FOR NATION BUILDING AND CONFLICT RESOLVING: NOTES ON FIELDS OF THE COMPLETED RESEARCH

The paper presents the content and main results of the first in history and theory of psychological science research on «Potential of socio-psychological thinking forms for nation building and conflict resolving», which was carried out at the laboratory of methodology of psychosocial and political-psychological research in the ISPP of NAES of Ukraine in 2017-2019. It is presented a review of the individual research directions of the research team members, and manuscripts, which were prepared at the end of the study. It is shown that the mosaic composition of scientific research represents not only a new foreshortening of historical, psychological, social, and other phenomena understanding but also reveals new perspectives of vision of their potential for nation building and conflict resolving as socio-psychological thinking forms. From these theoretical and methodological positions, the significance of the results for the practice of the nation building is proposed to be evaluated. Among the most significant achievements it should be noted that the research team justified the conceptual framework of the social psychology of nation building as the directions of socio-psychological science, and on this basis, a potential of socio-psychological thinking forms for national building and conflict resolving is revealed. The concept of the formation and functioning of social norms as forms of socio-psychological thinking is proposed. Conceptual models are developed, namely: a structural-functional model of the nation-building process, which includes an idea on the system of socio-psychological mechanisms for its functioning; a model of socio-psychological analysis of the nation building phenomenon based on four conceptual constructs (citizen, ethnic group, state, civil society); a structural-functional model of historical psychology potential in a multicultural environment for nation building and conflict resolving; socio-psychological model of the conflict of the military, post-war, and civilian thinking in a hybrid war; multivariate model of societal crisis, which explains the dialectic of consolidation and confrontation in Ukrainian nation building. A number of theoretical principles are formulated, namely regarding the subjective and behavioral approach to the nation-building process; the connection between the phenomena of human aggression and national identity; the conceptual framework of socio-psychological analysis of the national identity phenomenon, patterns of its existence and development in the uncertainty conditions. It is justified the conceptual framework for studying the potential of Ukrainian socio-psychological thought (2nd half of the XIX – the beginning of the XX century) for nation building.

Keywords: nation building; social psychology; socio-psychological thinking; forms of socio-psychological thinking; conflict; crisis.

Постановка проблеми. Упродовж 2017–2019 років колектив лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України виконував науково-дослідну роботу за темою «Націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення». Мета роботи – розкрити націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення в умовах внутрішньополітичної нестабільності та зовнішніх загроз територіальній цілісності, що постали перед Україною.

Для досягнення цієї мети було визначено такий перелік дослідницьких завдань:

1) проаналізувати спадок української соціально-психологічної думки (2-га половина XIX – початок XX століття) та дослідити її націєтворчий потенціал;

2) розробити теоретичні та методологічні засади соціально-психологічного дослідження націєтворчого процесу з позицій суб'єктно-вчинкового підходу;

3) проаналізувати вплив соціокультурних чинників на соціально-психологічне мислення та його формовияви;

4) розкрити діалектичний зв'язок націєтворчого та конфліктологічного потенціалів форм соціально-психологічного мислення;

5) дослідити соціально-психологічні передумови формування конфліктогенних чинників та способи мінімізації їхніх негативних наслідків в основних формах соціально-психологічного мислення;

6) визначити соціально-психологічні характеристики та параметри онтопсихологічного простору війни як граничного конфліктного життєвого середовища;

7) запропонувати концептуальні засади становлення соціальної психології націєтворення як окремого напрямку соціальної психології в Україні та відповідні часткові концепції, моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Ще донедавна проблема соціально-психологічного мислення (СПМ) та його формовияви спеціально не вивчалися соціально-психологічною наукою ні в теоретичному плані, ні тим паче емпіричними засобами. Це поняття ввели в науковий обіг у 1960-х роках німецькі вчені Г. Гібш і М. Форверг. На їхнє переконання, такий тип мислення існує відтоді, як з'явилися люди на Землі. Проте дослідники визначали його надміру абстрактно (як один з аспектів усеохопної роботи думки, що має на меті зрозуміти і сформулювати ставлення людини до більших соціальних структур). Однак у світовій психологічній думці евристичний потенціал цього поняття виявився незатребуваним – його змістовий обсяг лишився неусталеним, а пізнавальні функції – вельми обмеженими.

В Україні початок систематичному розробленню проблеми соціально-психологічного мислення та його формовиявів поклав М. Слюсаревський. Зокрема, він уперше здійснив концептуалізацію понять «соціально-психологічне мислення» та «форма соціально-психологічного мислення» в проблемному полі соціально-психологічної науки. Під соціально-психологічним запропоновано розуміти мислення, спрямоване на пізнання та опанування індивідуальних і надіндивідуальних психічних явищ, котрі зумовлюються історичною та культурною єдністю людей, їхньою взаємодією, спільною діяльністю і виявляються в особливостях індивідуальної, групової та міжгрупової поведінки. Більш компактний варіант сформульованої дефініції: СПМ – це мислення, спрямоване на пізнання та опанування соціально-психологічної реальності.

Поняття «форма СПМ» означає певну сукупність історично змінних і водночас відносно сталих способів організації процесів пізнання та освоєння відношень соціально-психологічної реальності. Його призначення – конкретизувати «оформлений» у певному вигляді зміст СПМ. У такому контексті поняття форми позначає різні підвиди чи типи обговорюваного виду мислення, які М. Слюсаревським узагальнено в класифікаційно-генетичній моделі форм СПМ, що охоплює його донаукові, протонаукові, власне наукові та позанаукові форми, а також ті, які посідають проміжне місце між науковими і позанауковими, – ідеологічні та психотехнологічні (Слюсаревський, 2014).

Під час виконання попередньої науково-дослідної роботи за темою «Особливості становлення і розвитку форм соціально-психологічного мислення» (2013–2016) колективом лабораторії було проведено комплексний аналіз основних форм соціально-психологічного мислення, які виробило людство, у межах єдиного епістемологічного дискурсу. Зокрема, з'ясовано особливості становлення і розвитку донаукових, наукових та позанаукових форм соціально-психологічного мислення; визначено передумови, перспективи і способи ефективної взаємодії, взаємозбагачення та творчого синтезу цих форм. Це дало змогу запропонувати низку комплементарно пов'язаних із цією концепцією часткових теорій, концепцій та моделей, присвячених проблематиці соціально-психологічного мислення (детальніше див.: Суший, Гриджук, & Татенко, 2017). Результати роботи знайшли своє відображення в колективній монографії «Соціально-психологічне мислення: генеза, основні

форми та перспективи розвитку», підготовлений за науковою редакцією М. Слюсаревського (Слюсаревський та ін., 2018).

Отримані результати показали невичерпаність можливостей наукової розробки феномену соціально-психологічного мислення та необхідність її продовження в напрямку розв'язання тих проблем, якими соціально-психологічна наука може й повинна опікуватися, щоб краще задовольняти суспільні запити.

Мета статті: висвітлити основні результати першого в Україні дослідження націєтворчого та конфліктологічного потенціалу форм соціально-психологічного мислення, здійсненого колективом лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виконання наукової роботи, про яку йдеться в цій публікації, передусім потребувало окреслення певних смислових пластів, які задавали б перспективу бачення невлічливої багатозначності предмета дослідження, а саме націєтворчого та конфліктологічного потенціалу форм соціально-психологічного мислення.

З одного боку, перед науковцями стояло завдання витримати її концептуальні рамки, що визначалися концепцією соціально-психологічного мислення М. Слюсаревського. У цьому контексті роль певної системи «узагальнення» виконала класифікаційно-генетична модель форм СПМ, змістову конкретизацію якої було здійснено в раніше згаданій попередній науковій темі та продовжено в поточній. Перебуваючи в її межах, виконавці наукової теми не були обмежені у виборі масштабу бачення, умовно кажучи, «особливих» предметів власних індивідуальних тем досліджень, кожна з яких становила собою частку, певний складник цілісної інтерпретації «загального» предмета дослідження та виявляла взаємозв'язки всередині нього.

З другого боку, перед науковцями стояло завдання виробити концептуальне бачення соціально-психологічних засад націєтворчого процесу, зокрема: напрацювати інтегральний підхід до аналізу нації як цілісного соціально-психологічного феномену, розробити теоретичну соціально-психологічну модель націєтворчого процесу та методологічних принципів його соціально-психологічного дослідження, що, врешті-решт, забезпечило основу для обґрунтування концептуальних рамок соціальної психології націєтворення як наукового напрямку соціально-психологічної науки.

Потужний *brainstorm* в окресленій проблемній площині, що відбувся впродовж першого етапу виконання наукової роботи (2017 р.) (детальніше про це див.: Суший, 2018), визначив логіку розгортання та спрямувань наукових рефлексій колективу виконавців, розкритих на наступних етапах роботи. Власне, під час другого етапу (2018 р.), озброєні загальною визначеністю теоретичних засад та методологічних підходів, науковці зосередили свої зусилля на розробці індивідуальних тем, заглибившись у проведення теоретичних та емпіричних досліджень пошукового характеру, спрямованих на поглиблення уявлень про націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм СПМ. Результати цієї роботи знайшли своє відображення в рукописах наукових праць, підготовлених виконавцями теми впродовж третього етапу дослідження (2019 р.) (їхній стислий огляд представлено далі).

У своєму дослідженні чл.-кор. НАПН України, д.-р психол. наук, професор В. Татенко з позицій суб'єктно-вчинкового підходу як наукової форми СПМ *уперше* здійснив розробку теоретичних і методологічних засад соціально-психологічного дослідження процесу націєтворення; розробив загальну концептуальну модель націєтворчої діяльності народу (включаючи його духовну еліту) як її колективного суб'єкта; здійснив верифікацію згаданої вище загальної концептуальної моделі шляхом побудови ряду похідних моделей, інтегрованих на основі уявлення про функціональну структуру націєтворчої діяльності її колективного суб'єкта; встановив, що сутнісним соціально-психологічним критерієм оцінки ефективності націєтворчого процесу доцільно обрати соціально-психологічну готовність його колективного суб'єкта до спільного вчинку самовідданої творчої праці і самопожертви заради успішної реалізації відповідного соціального проєкту. Результати дослідження представлено в рукописі монографії В. Татенка «Соціальна психологія націєтворення: суб'єктно-вчинковий підхід».

У дослідженні чл.-кор. НАПН України, д-ра філос. наук, професора П. Гнатенка в контексті психологічної антропології та етнонаціональної психології *вперше* обґрунтовано теоретико-методологічні положення, що розкривають націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм СПМ на прикладі феноменів агресивності людини та національної ідентичності; обґрунтовано низку теоретичних і методологічних положень, що в сукупності розширюють концептуальні рамки соціально-психологічного аналізу феномену національної ідентичності, а також в аспекті трактування співвідношення біологічного і соціального в природі людини, соціальних та генетичних факторів людської агресивності поглиблюють розуміння проблем психологічної антропології, які стосуються індивідуальної та масової свідомості. Результати дослідження представлено в монографіях «Психологія людської агресивності» та «Національна ідентичність», які вже вийшли друком (Гнатенко, 2017; 2018).

У дослідженні д-ра психол. наук О. Яремчук уточнено та розвинуто уявлення про структуру та функції націєтворення на основі історичної пам'яті та принципу мультикультурності, що відобразилось у комплексній структурно-функціональній моделі націєтворчого та конфліктологічного потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності. Історична психологія в розробленій моделі постає і як наукова форма СПМ, і як даність, що відбиває соціально-психологічні особливості історичного досвіду етнокультурних спільнот, що вибудовують націю. Запропоновану концептуальну схему розкрито на прикладі аналізу психоісторичного дискурсу політико-психологічних практик мультикультуралізму в країнах ЄС. Результати дослідження представлено в рукописі монографії О. Яремчук «Історична психологія: націєтворчий потенціал».

У рукописі монографії канд. психол. наук, с. н. с. В. Жовтянської та О. Кухарук «Конфліктогенність соціальних уявлень: виклики націєтворенню» націєтворчі процеси розглянуто крізь призму соціально-психологічного бачення та приділено увагу діалектиці індивідуального та соціального в їхньому розвитку. Зокрема, розглянуто роль соціальних уявлень у процесах націєтворення, зв'язок націєтворення і формування ідентичності особистості, особливості націєтворчих процесів в умовах світоглядних суперечностей і гібридних конфліктів. Окрему увагу приділено аналізу націєтворення в Україні з урахуванням специфіки тієї соціально-політичної ситуації, в якій вона перебуває. В. Жовтянською *вперше* розроблено концепцію формування і функціонування соціальних норм як форм СПМ, яку розкрито на прикладі двох видів соціальних норм – моральних і традиційних. О. Кухарук *вперше* досліджено соціально-психологічні особливості конфлікту як окремого випадку СПМ в ситуації невизначеності, розроблено соціально-психологічну модель конфліктної взаємодії воєнного, поствоєнного і цивільного мислення в умовах гібридної війни.

У дослідженні д-ра з наук держ. упр. О. Суший представлено аналітичну проєкцію націєтворчого процесу в сучасній Україні, зокрема *вперше* здійснено теоретичну експлікацію українського націєтворення як процесу, що відбувається в умовах пролонгованої перманентної кризи; розроблено концептуальну модель соціетальної кризи; окреслено систему її координат (системні, структурні, темпоральні, соціально-психологічні), що задають параметри конкретних кризових зрізів, кожен з яких можна розглядати як у відносній автономності, так і в щільній взаємозалежності з іншими її сторонами. Здійснено соціально-психологічну інтерпретацію та конкретизацію положень про націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення (СПМ), зокрема *вперше* розкрито їхню здатність породжувати похідні функціональні утворення – окремі форми СПМ, синтезовані іншими формами СПМ. Обґрунтовано низку теоретичних положень, що розкривають діалектику консолідаційності та конфронтаційності в українському націєтворенні. Результати дослідження представлено в рукописі монографії О. Суший «Українська нація: мистецтво творення – філософія руйнування».

Підготовлена в ході дослідження націєтворчого потенціалу соціально-психологічної думки канд. психол. наук Ю. Кальницькою хрестоматія «Соціальна психологія в Україні: кінець XIX – перша половина XX століття» презентує оригінальні роботи вітчизняних учених та мислителів – психологів, соціологів, етнографів, мовознавців, правознавців, психіатрів, військових психологів – другої половини XIX – початку XX століття, які є

цінним джерелом перших соціально-психологічних ідей на теренах України і свідчать про оригінальність та автентичність української соціально-психологічної думки. Хрестоматія сприятиме поглибленню уявлень про оригінальні вітчизняні концепції та ідеї національної свідомості, національного характеру, народного духу, що можуть стати цінним джерелом у площині пошуку чинників національної консолідації українського суспільства.

На основі проведених досліджень колективом виконавців також здійснено експериментальну розробку навчальної програми «Соціальна психологія націєтворення», де представлено концептуальні засади соціальної психології націєтворення як наукового напрямку соціально-психологічної науки.

Прискіпливий критик міг би зробити зауваження щодо надто мозаїчної композиції наукової роботи, адже у своїх індивідуальних темах колектив науковців доволі розлого представив напрями досліджень у проблемному полі соціальної психології націєтворення. На це слід зазначити, по-перше, що широкий діапазон індивідуальних напрямів досліджень зовсім не означає, що було забуто про важливість поєднання та збереження внутрішніх взаємозв'язків із генеральним напрямом наукової роботи. Їхня цілісність, повторюючись, спирається на цілісність концепції М. Слюсаревського про форми СПМ, що охоплює його донаукові, протонаукові, власне наукові та позанаукові форми, а також ті, які посідають проміжне місце між науковими і позанауковими. Так, згідно з класифікаційно-генетичною моделлю в дослідженні представлено такі *наукові* форми СПМ, як: історіографія соціально-психологічної думки (Ю. Кальницька); теорії, що склалися в соціальній психології, зокрема: етнонаціональна психологія (П. Гнатенко), історична психологія (О. Яремчук), а також окремі наукові підходи – суб'єктно-вчинковий (В. Татенко), соціальна архетипіка (О. Суший). Картину побутування СПМ у *проміжних – ідеологічних та психотехнологічних* – формах представлено в дослідженні загальних тенденцій розвитку ідеологій, їх поєднання із *повсякденними (або соціокультурними)* формами СПМ, що відображаються в соціальних нормах і стереотипах (В. Жовтянська), а також соціально-психологічних особливостей конфліктного переживання війни (О. Кухарук). Окремо досліджено особливості взаємозв'язку форм СПМ і форм (само)організації колективних суб'єктів (О. Плющ). Іншими словами, кожна індивідуальна тема становить фрагмент мозаїки, фігура якої посідає конкретне, заздалегідь передбачене місце в її конфігурації. Завдяки цьому сама класифікаційно-генетична модель, представлена в межах нашого дослідження широким спектром побутування різноманітних форм СПМ, набуває більш конкретного змістового наповнення.

По-друге, фундаментальна наукова робота – це складноорганізований, поетапний процес дослідження, що має певну логіку, систему пояснень і верифікації отриманих результатів. В його основу покладено аналітико-синтетичну процедуру, що включає методи дедукції та індукції, розчленування досліджуваного об'єкта на складники та поєднання цих частин на новому пізнавальному рівні. Ідеться про цілеспрямовані процеси та процедури перетворення інформації з метою отримання нових знань, умінь і навичок, придатних для розв'язання певної проблеми (Ирхин, 2012, с. 72). Завдяки цим процедурам кожна наука створює свою власну дисциплінарну проєкцію певної проблеми. Понад те: з позицій філософії науки сучасне наукове пізнання вже не задовольняється виключно поєднанням пізнавальних процедур індивідуації, завдяки чому досягається «розуміння» одиничного, унікального об'єкта дослідження, та узагальнення, за допомогою чого досягається «пояснення» досліджуваного феномену. Попри те, що ці дві процедури визначаються одна через одну, разом визначаючи сенс і форму загальнонаукового розуміння речей, наразі глибинний сенс ідеї розуміння в гуманітарно-наукових дослідженнях визначають різні уособлення індивідуації «загального», що задає нові перспективи бачення історичних, психічних, соціальних та інших «гуманітарних» явищ (Павлов, 2005). І саме з цих позицій слід оцінювати результати проведеної роботи.

З теоретичного розгляду серед найбільш вагомих здобутків слід відзначити, що колективом виконавців уперше обґрунтовано концептуальні засади соціальної психології націєтворення як наукового напрямку соціально-психологічної науки, що розкривають націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення.

Запропоновано концепцію формування і функціонування соціальних норм як форм соціально-психологічного мислення. Розроблено низку концептуальних моделей: структурно-функціональну модель процесу націєтворення, що включає уявлення про систему соціально-психологічних механізмів її функціонування; модель соціально-психологічного аналізу феномену націєтворення у взаємозв'язку чотирьох поняттєвих конструктів (громадянин, етнос, держава, громадянське суспільство); структурно-функціональну модель націєтворчого та конфліктологічного потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності; соціально-психологічну модель конфліктної взаємодії воєнного, поствоєнного і цивільного мислення в умовах гібридної війни; багатофакторну модель соціетальної кризи, що пояснює діалектику консолідаційності та конфронтаційності в українському націєтворенні. Сформульовано низку теоретичних положень щодо: суб'єктно-вчинкового підходу до процесу націєтворення; розкриття зв'язку феноменів агресивності людини і національної ідентичності; розширення концептуальних рамок соціально-психологічного аналізу феномену національної ідентичності, розкриття закономірностей її існування та розвитку в умовах невизначеності. Обґрунтовано концептуальні засади вивчення націєтворчого потенціалу вітчизняної соціально-психологічної думки (2-га половина XIX – початок XX ст.).

Цілком зрозуміло, що результати будь-якого фундаментального дослідження повинні мати прикладний характер. Повторює, смисл соціо-гуманітарних досліджень полягає не лише в тому, щоб віднаходити нові форми осмислення історичних, психічних, соціальних та інших явищ, породжених людською життєдіяльністю, а й у тому, щоб задавати нові перспективи їх бачення. Завдяки цьому, зокрема, апробується прогностичний потенціал наукових теорій і підходів. Власне, на основі окреслених теоретичних та методологічних позицій пропонується оцінювати значущість здобутих результатів для практики націєтворення, у тому числі їхній прогностичний потенціал.

Найпоширеніший прогностичний алгоритм складається з осягнення минулого через фокус теперішнього і теперішнього як результату минулого розвитку; на підставі цього майбутнє сприймається як проєкція реальних, абсолютно конкретних процесів і тенденцій, що діють у сучасності, на наступному щаблі розвитку суспільства. Ідеться про екстраполяцію тенденцій, підхід, який не завжди спрацьовує там, де минуле, визначаючи теперішнє, аж ніяк не сприяє досягненню бажаного майбутнього. Як, наприклад, у випадку України, яка у своїй історії не мала тривалого досвіду ані державного, ані національного будівництва.

У такій ситуації потрібен інший алгоритм прогнозування, за яким, мабуть, слід, по-перше, уявляти образ бажаного майбутнього; по-друге, орієнтуватися на вже відомі приклади, що задаватимуть напрям руху в потрібному напрямі; і на підставі цього, по-третє, розробляти відповідні стратегії, виходячи з тих реалій, які вже є. У такому разі доречно застосувати іншу дослідницьку стратегію, яка називається «ретродукція» (retroduction) – коли пояснення досягається шляхом встановлення реальної засадничої структури або механізму, що відповідає за створення закономірності, яка спостерігається. На основі ретродуктивного аналізу в теоретичному поясненні дослідник може переходити від реальних явищ до структурних причин та механізмів, що їх генерують, тобто робити висновки про неспостережувані сутності та чинники, що враховують спостережувані закономірності (Бейкер, 2014; Blaikie, 2000; Mingers, 2004).

Сама по собі ретродукція є радше інтуїтивним і творчим процесом, ніж логічним, адже творча уява та аналогія використовуються для зворотного міркування – від даних до пояснення, від досвіду в емпіричній площині до можливих структур у реальній площині. Водночас ретродуктивна логіка пропонує самим визначати бажаний (або небажаний) майбутній стан системи/об'єкта й обирати способи досягнення (чи уникнення досягнення) цього стану. І саме тут неоціненним помічником стають моделі: будь-що стає більш зрозумілим, якщо сконструювати модель певної речі, процесу чи явища. Завдяки цьому можна спрогнозувати певні бажані (чи небажані) результати; визначити можливі потрібні (чи небезпечні) рішення; оцінити умови, що сприятимуть (чи не сприятимуть) досягненню наміченого. Звісно, будь-яка модель, теорія або концептуалізація не може бути беззаперечно

достовірною, але вона повинна бути досить точною, щоб можна було розробити план дослідження для перевірки аргументації емпірично.

Власне, кожна з розроблених у процесі дослідження концептуальних моделей являє собою окрему, самостійну форму, що розкриває певний проблемний аспект націєтворчого процесу, насамперед з позицій соціально-психологічної науки. І кожна з них може «працювати» в конкретно заданій прикладній сфері, пропонуючи соціально-психологічні інструменти: для подолання конфліктної взаємодії між різними соціальними групами; для унормування націєтворчих практик, представлених на рівні чотирьох поняттєвих конструктів (концептів): громадянин, етнос, держава, громадянське суспільство; для подолання кризових проявів, що живлять консолідаційно-деконсолідаційну поліритмію в українському суспільстві та заважають національному єднанню; для реалізації соціально-психологічного алгоритму організації націєтворчої діяльності колективного суб'єкта націєтворення. Евристичність розроблених концептуальних моделей полягає в тому, що кожна з них орієнтована не лише на, скажімо, ідеальний уявний образ бажаного результату в певній проблемній площині, а й враховує конфліктологічні ризики, що неминуче трапляються в людській життєдіяльності й особливо гостро проявляються в практиці націєтворення, що є однією з проєкцій багатогранної соціальної реальності. Понад те, усі разом, утворюючи цілісну, наскрізну композицію, запропоновані моделі задають широкофокусну перспективу бачення теперішнього у фокусі минулого та закладені ним ризики для досягнення бажаного майбутнього.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Націєтворення – унікальний феномен, що розгортається в соціально-історичному часі й просторі. У ньому поєднуються всі три модуси соціально-історичного часу – минуле, теперішнє і майбутнє – та, відповідно, «оформлений» у певному вигляді соціальний досвід, породжений історичною та культурною єдністю людей, їхньою взаємодією, спільною діяльністю тощо. Осмислення процесу націєтворення як цілісного соціально-психологічного феномену не лише дає змогу відтворити унікальні досвіди пізнання та опанування соціально-психологічної реальності, що становлять зміст форм СПМ. Якщо на початку роботи йшлося про цілісність наукового дослідження на основі концепції СПМ М. Слюсаревського, то на момент її завершення було відтворено нову цілісність, що являє собою соціально-психологічну проєкцію націєтворчого процесу та розкриває націєтворчий і конфліктологічний потенціал форм СПМ.

Результати проведеного дослідження виводять його на рівень прогнозування соціальних явищ і процесів, адже головна ідея наукової роботи базувалася на припущенні, що комплексне вивчення та аналіз націєтворчого і конфліктологічного потенціалу форм СПМ становитимуть підґрунтя для розробки соціально-психологічних механізмів збереження національної єдності та мінімізації конфронтаційних проявів в українському суспільстві в умовах внутрішньополітичної нестабільності і зовнішніх загроз територіальній цілісності країни, для визначення напрямків ефективних соціально-психологічних інтервенцій, що сприятимуть зниженню конфліктогенності всередині суспільства та зміцненню його націєтворчого потенціалу. Понад те, проведене дослідження відкриває перспективи для обґрунтування психологічних підходів до прогнозування соціальних процесів, створення системи психологічних принципів розроблення стратегій і технологій соціального прогнозування, що становить подальший напрямок досліджень наукового колективу.

Сподіваюсь, що результати першого в Україні дослідження націєтворчого та конфліктологічного потенціалу форм соціально-психологічного мислення, здійсненого колективом лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України, стане помітним внеском у справу подолання викликів, породжених складною зовнішньо- та внутрішньополітичною ситуацією в країні, та сприятиме виробленню органами державної влади і громадськістю психологічно обґрунтованих стратегій консолідації української нації та протидії зовнішній агресії.

Список використаних джерел

- Бейкер, М. Дж. (2014). Выбирая методологию исследования. *TERRA ECONOMICUS*, Т. 12, № 4, с. 137–156.
- Гнатенко, П. І. (2018). *Національна ідентичність*. Вінниця: НІЛАН-ЛТД.
- Гнатенко, П. І. (2017). *Психологія людської агресивності*. Київ: Наукова думка.
- Ирхин, Ю. В. (2012). Методология и методика современного политического анализа: подходы и проблемы. *Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование*, 6, 71–80.
- Павлов, К. А. (2005). Понимание как процедура логики научного открытия. *Методология науки: статус и программы* (с. 177–189), Москва: ИФ РАН.
- Слюсаревський, М. М. (2014). Соціально-психологічне мислення: сутність і формовияви. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 34 (37), 5–24.
- Слюсаревський, М. М., Жовтянська, В. В., Суший, О.В., Татенко, В. О., Кальницька, Ю. С., Кухарук, О. Ю. ... Скорик, М. М., (2018). *Соціально-психологічне мислення: генеза, основні форми та перспективи розвитку*. Кропивницький: Імекс.
- Суший, О. В. (2018). Соціальна психологія націєтворення: концептуальні засади і методологічні принципи дослідження. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 41 (44), 3–19.
- Суший, О. В., Гриджук, В. Д., & Татенко, В. О. (2017). Особливості становлення і розвитку форм соціально-психологічного мислення: теоретичні здобутки та перспективи досліджень. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 39 (42), 3–26.
- Blaikie, N. (2000). *Designing Social Research*. Cambridge: Polity Press.
- Mingers, J. (2004). Re-establishing the real: critical realism and information systems. In J. Mingers, & L. P. Willcocks (eds.), *Social theory and philosophy for information systems* (pp. 372–406). Chichester: John Wiley & Sons.

References

- Beyker, M. Dzh. (2014). Vybiraya metodologiyu issledovaniya. *TERRA ECONOMICUS*, Vol. 12, № 4, pp. 137–156. (in Russian)
- Blaikie, N. (2000). *Designing Social Research*. Cambridge: Polity Press. (in English)
- Hnatenko, P. I. (2018). *Natsionalna identychnist*. Vinnytsia: NILAN-LTD. (in Ukrainian)
- Hnatenko, P. I. (2017). *Psykhohohiia liudskoyi ahresyvnosti*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
- Irkhin, Yu.V. (2012). Metodologiya i metodika sovremennogo politicheskogo analiza: podkhody i problemy. *Problemnyy analiz i gosudarstvenno-upravlencheskoye proyektirovaniye*, is. 6, pp. 71–80. (in Russian)
- Mingers, J., (2004). Re-establishing the real: critical realism and information systems. In J. Mingers, & L. P. Willcocks (eds.), *Social theory and philosophy for information systems* (pp. 372-406). Chichester: John Wiley & Sons. (in English)
- Pavlov, K. A. (2005). Ponimaniye kak protsedura logiki nauchnogo otkrytiya. *Metodologiya nauki: status i programy* (pp. 177–189), Moscow: IF RAN. (in Russian)
- Slyusarevskyy, M. M. (2014). Sotsialno-psykhohohichne myslennia: sutnist i formoviyavy. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhohohii*, 34 (37), 5–24. (in Ukrainian)
- Slyusarevskyy, M. M., Zhovtianska, V.V., Sushyi, O.V., Tatenko, V. O., Kalnytska, Y. S.; Kukharuk, O. Yu. ... Skoryk, M. M., (2018). *Sotsialno-psykhohohichne myslennia: heneza, osnovni formy ta perspektyvy rozvytku*. Kropyvnytskyi: Imeks. (in Ukrainian)
- Sushyi, O. V. (2018). Sotsialna psykhohohia natsiietvorennia: kontseptualni zasady i metodohohichni pryntsypy doslidzhennia. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhohohii*, 41 (44), 3–19. (in Ukrainian)
- Sushyi, O. V., Hrydzjuk, V. D., & Tatenko, V. O. (2017). Osoblyvosti stanovlennia i rozvytku form sotsialno-psykhohohichnoho myslennia: teoretychni zdobutky ta perspektyvy doslidzhen. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhohohii*, 39 (42), 3–26. (in Ukrainian)